

V jedné věci však v případě recenzované knihy měli smůlu. AZ servis, který knihu vytiskl a předpokládám tedy, že i "brožoval", odvedl velmi špatnou, vpravdě šlendriánskou práci. Brožura se po prvním čtení doslova rozpadne na jednotlivé listy, což jak je mi známo, není případ jen mého výtisku. Nevím, proč by kniha, která stojí 44 koruny, z nichž značná část padla jistě právě na její technické zpracování, musela být po této stránce daleko za těmi knihami, které za mnohem nižší ceny vycházely ještě v předlistopadovém režimu.

Dobry byl nápad nakladatelství uvést jako přílohu knihy dopis úředníka minister-

stva školství, mládeže a tělovýchovy ČR, zdůvodňující, proč toto ministerstvo nemůže na vydání pomůcky poskytnout finanční příspěvek. Je to výstižné svědectví vztahu zmíněného ministerstva i ministerstva financí ČR, na něž se dopis odvolává, k nezištným a nekomerčním iniciativám na vydavatelském poli a celkově i ke vzdělávacím aktivitám tohoto druhu vůbec. Je dobré, že se tento dokument spolu s knihou uchová po celá desetiletí a bude mnohé vypovídat i našim potomkům o některých rysech doby, ve které žijeme i o jejích politických reprezentantech.

Jan Sedláček

Gyorgy Szoboszalai (ed.): Democracy and Political Transformation: Theories and East-central Realities

Budapest, Hungarian Political Science Association 1991, 360 p.

Vznik publikace byl inspirován jednáním konference o politické transformaci, se zvláštním akcentem na Maďarsko, která se konala v srpnu 1990 v San Francisku za účasti amerických a maďarských politických vědců. Kniha se skládá za tři částí a celkem dvanácti kapitol. 1. část - Teorie demokratické transformace - obsahuje následující příspěvky: Robert A. Dahl, Přechod k demokracii; Adam Przeworski, Politická dynamika ekonomických reforem: východ a jih; Arend Lijphart, Prezidentský systém a většinová demokracie: teoretická poznámka; Robert H. Bates, Ekonomie a demokracie. Ve 2. části - Demontáž státního socialismu ve střední a východní Evropě jsou kapitoly: Attila Ágh, Přechod k demokracii ve střední a východní Evropě z komparativního hlediska; Ellen Comisso Politické koalice a ekonomické varianty; Valerie Bunce, Demokracie, stalinismus a management nejistoty; András Körösesny, Obroda starého nebo vznik nového? Podstata postkomunistické politiky. Poslední 3. část - Maďarsko - modelová země středo-východoevropské transformace se skládá ze sedmi kapitol: György Szoboszalai, Politická transformace a ústavní změny, László Bruszt: 1989: dojednaná revoluce v Maďarsku; Rudolf L. Tökés, Nové

maďarské politické elity: adaptace a změna, 1989-1990; Péter Hardi, Systémové změny a změny v pojetí bezpečnosti: maďarský případ; László Urbán, Proč byl maďarský přechod neobvykle mírný?; Máté Szabó, Změna vzorců aktivizace v Maďarsku v případě nových sociálních hnutí: na příkladu ekologického a studentského hnutí; Mária Csanádi, Struktura, koheze a dezintegrace maďarského státního stranického systému.

Ve svém příspěvku k tomuto důležitému svazku argumentuje Valerie Bunceová, že "... aplikování teorií na Východní Evropu odhalilo méně z toho, co se děje v této oblasti, než chudost našich teorií." Interpretace současných přeměn v postkomunistických společnostech vskutku prokázala, že je to pro společenské vědce sice lákavý, ale pokořující úkol. Zatím co se přestali obracet pro inspiraci k teorii chaosu, zapůsobil téměř na všechny z nich mimořádný rozsah nejistoty, charakterizující tyto přeměny, a omezená aplikovatelnost stávajících teorií, vytvořených na základě jihoevropských a latinskoamerických zkušeností. Avšak patnáct amerických a maďarských autorů, kteří přispěli do tohoto svazku, prokazuje pozoruhodnou empirickou a teoretickou obratnost v přístupu k tak důležitým tématům jako je: 1) dopad dřívějšího státního socialistického systému, mezinárodních souvislostí a elitních předpovědí na způsob transformace; 2) obrození předkomunistických sociálně politických formací v dnešním přechodném prostředí; 3) povaha vznikajících stranických a sociálně economic-

kých rozporů a jejich vliv na ekonomickou politiku; a 4) schopnost demokratických režimů podpořit radikální ekonomickou změnu.

Titul publikace je ovšem poněkud nadšazený. S výjimkou provokativní schematické kapitoly Adama Przeworského, která pojednává o čtvrtém tématu - schopnosti demokratických režimů podpořit radikální ekonomickou změnu - a v podstatě navrhuje radikální šokovou terapii jako politicky nejudržetelnější ekonomickou politiku, velká většina ostatních příspěvků je zaměřena na Maďarsko. Disproporční vliv maďarského řízeného, evolučního přechodu ve vztahu k řadě závěrů je velice zřejmý. Dominantní role elit minulého režimu v přeměně Maďarska je jen zřídka porovnávána s přeměnami v Polsku a Československu. V případě Československa není ani zmínka o komplikujícím faktoru československého národního rozdělení. Závažnost tohoto rozdělení však nebyla ještě tak zřejmá na podzim v roce 1990, kdy se konala konference, z níž vzešla tato publikace. Navzdory tomu, a přes evidentní nemožnost zabývat se důsledky posledních voleb v Polsku, není tento svazek zastaralý ve svém významu.

Zcela mimo otázku intraregionálního srovnávání se řada autorů zabývá problémem užitečnosti stávajících teorií, které se zabývají zkušenostmi se společenskou přeměnou. Častá ujišťování o jedinečnosti transformace státního socialismu neodradila nejvytvařejší představitele srovnávací politické vědy, kteří procházejí procesem bourání své vlastní akademické "berlínské zdi". Ralf Dahrendorf podotkl na jiném místě, že samotný jazyk prochází opětovým sjednocením ve stopách revolucí roku 1989. Postkomunistické přeměny, kriticky vztahované k jiným historickým zkušenostem a zároveň současným proměnám - to vše může hrát v tomto procesu transformace významnou roli.

Przeworski zpochybňuje jedinečnost postkomunistické přeměny tvrzením, že nové latinskoamerické demokracie se také vyrovnávaly nejen s politickou přeměnou, nýbrž i s podobně radikální ekonomickou reformou. I když uznává, že systémový přechod od socialismu ke kapitalismu se zdá být méně odrazující než latinskoamerické "strukturální

přizpůsobení", nabízí dále statistické a koncepční podobnosti. Například tvrdí, že obě skupiny případů odhalují slabiny, v nichž se kombinuje zranitelnost vůči politickým požadavkům (např. na subvencování) velkých monopolistických firem s neodpovídajícími systémy vybírání daní. Vcelku tyto rysy mají za následek vznik vládních schodků a zne-možňují reformní iniciativy.

Podle Przeworského vyšší stupeň státního vlastnictví a monopolizace v postkomunistických společnostech podmiňuje, ale neanuluje, teoretickou hodnotu srovnání obou situací. Rudolf Tökés vidí naopak "podstatnou autonomii" a právní ochranu soukromého majetku před státním vměšováním za pravicového autoritářství jako kvalitativní rozdíl, který vážně omezuje srovnatelnost. Samotná existence takových sporů o to, zda určité rozdíly jsou kvalitativní nebo kvantitativní, vytváří cenný, ale pouze prozatímní prostor, ve kterém lze začít kontextualizovat postkomunistické přeměny.

Při ochotném přijímání takových sporů můžeme však vytypovat některá další srovnávací omezení. Jedním z klamných závěrů, před kterým varoval Dankwart Rustow v podnětném článku z roku 1970 o demokratických přeměnách, byla aplikace "funkčních teorií" založených na stabilních, rozvinutých politicko-ekonomických systémech v rovnováze se vznikajícími demokraciemi, kde bylo zapotřebí "genetické" teorie. V jinak závažném příspěvku Ellen Comissové je tento analytický předěl porušen. Bez uvážení upouští od destabilizačního potenciálu reformně způsobené nerovnosti v postkomunistických společnostech tím, že poukazuje na vysokou úroveň tolerance pro takovou nerovnost v západních zemích. Robert Dahl zdůrazňuje, že v době, kdy demokracie zapouštěla své kořeny v dneska vyspělých demokraciích ještě v 19. století, byly to podle dnešních měřítek nerozvinuté země se skromnými příjmy a převážně se zemědělským obyvatelstvem; následuje Montesquieu a doporučuje, aby dnes nové demokracie hledaly takové ekonomické struktury, které by působily nerovnost méně pravděpodobně. Comissová správně říká, že základ nerovnosti na Západě spočívá v tom, že ekonomicky "poražení" jsou obvykle buď

"zkrocení", nebo "neorganizování". Zůstává však velmi nejistá v odpovědi na otázku, zda vznikající postkomunistické demokracie - v nichž se spojuje silná rovnostářská tradice s nekonsolidovanými demokratickými institucemi - mohou zkrotit a kooptovat poražené tak, jak to dělají rozvinutější demokracie. Comissová však opírá svůj závěr méně o předpokládanou "krotící" schopnost postkomunistických institucí než o nedostatečnou organizaci potenciálních kolektivních aktérů.

Jádrum analýzy Comissové je diagnóza politických koalic potřebných pro podporu každého z pěti privatizačních modelů. Dva z nich pokládá za dominantní. Třetí cesta, která zdůrazňuje vytvoření národní buržoazie a zpmalení privatizace až do existence dostatečného domácího kapitálu, je podporována především uživateli dřívější "druhé ekonomiky". Modifikovaný thatcherismus, odpovídající ortodoxnosti mezinárodních věřitelů, zdůrazňuje roli cizího kapitálu a relativní státní neutralitu vůči osudu domácích skupin. Autorka očekává, že koalice "třetí cesty" bude mít potíže s udržení se mezi přísnými rozpočtovými tlaky a že asi ustoupí ortodoxnímu modelu. Zatím z toho budou mít prospěch podnikatelé, avšak od pracujících, rolnictva, důchodců a jiných skupin si změna vyžádá velkou oběť, neboť tyto skupiny pravděpodobně nedeinstabilizují demokracii pro svou nedostatečnou organizovanost.

Podobně jako Comissová i András Körösenyi zdůrazňuje malou organizovanost ekonomických skupin, ale směřuje za koalici spekulace a zdůrazňuje, jaký konkrétní vliv to má na tvorbu stran a jejich sílu. Za daného nedostatku politického vyjádření sociálně ekonomických rozporů a z toho vyplývajícího "charakteru střední třídy" maďarských stran se obrací k historii o vysvětlení jejich rozporů. Argumentuje tím, že systém stran, který se utvářel v období let 1987-90, vykazuje silnou kontinuitu s meziválečným obdobím a bezprostředním poválečným obdobím.

Uznává, že dvě dominantní strany ve volbách v roce 1990 - Maďarské demokratické fórum a Aliance svobodných demokratů - byly technicky "nové" strany, ale jejich nedostatek přímých politických předchůdců je

méně důležitý než jejich ideologická kontinuita, která se datuje až k "populistickému", "urbanistickému" rozkolu elity ve třicátých letech. Kromě těchto nových stran dokumentuje na statistických datech opětovné vynoření se regionální základny pro volbu historických stran, obrozených z předkomunistické éry.

Tato skutečnost naznačuje překvapivou schopnost společnosti vzpamatovat se poté, co byla podrobena čtyřicetileté homogenizaci, neutralizaci a institucionální destrukci. Zatímco se všeobecně uznávají meze komunistického "pozitivního" sociálního řízení, připouští se obecně (s takovými výjimkami, jako je katolická církev v Polsku), že "negativní" nebo destruktivní cíle komunistů byly velkou měrou splněny. Možná, že se dokáže v závislosti na tom, jak rychle se tyto společnosti odrazí zpět, pokud jde o znovu se objevující vzorce společensko-politické diferenciace, že tato destrukce byla přeháněna. Ovšem Körösenyi bere v úvahu pouze maďarský případ a uvážíme-li, že kádárismus se vyznačoval tím, že dovolil evoluční obrození občanské společnosti již na začátku šedesátých let, potřebovali bychom podobné studie jiných postkomunistických systémů k tomu, abychom mohli obecněji teoretizovat o povaze sociální schopnosti vzpamatovat se i v rámci vládnoucího státního socialistického systému. Vzhledem k tomu, že systém nyní vznikajících stran může mít prokazatelné kořeny v předkomunistické éře, mohly by takové studie také obrátit pozornost k opakovatelnosti demokratických zhroucení, která charakterizovala ono období. Dahl se trefně zmiňuje o tom, že zatímco historický počet úspěšných demokratických přeměn je překvapivě vysoký, je tomu tak i s počtem jejich zhroucení.

Pojem schopnosti společnosti zotavit se ze státního socialismu, si vyžaduje doplňující otázku, týkající se schopnosti, nebo snad spíše neschopnosti státu, ovládaného komunistickou stranou, zotavit se po roce 1989, kdy měl "výhodu". Maria Csanadiová sestavuje schematický diagram hierarchické závislosti na systému státního socialismu a v podstatě dokazuje, že schopnost vládnoucích struktur monopolizovat všechna rozhodnutí ohledně distribuce privilegií a zdrojů se stala

paralyzujícím závazkem, neboť již nemohly splňovat požadavky vznášené jejich podřízenými. Analýza Csanadiové se soustřeďuje na rozpad režimu a nástup přeměny, ale mohla by také být pojímána jako náznak dnešního nebezpečí: nové demokraticky zvolené vedení se prostě nastěhovalo do strukturálního vězení, které po sobě zanechali komunisté, a tak mohou být terčem stejných nesplnitelných požadavků lidu a tím mohou být přemoženi dříve, než se vytvoří nové soukromé zdroje uspokojování potřeb ze sféry soukromého vlastnictví.

Laszlo Urban umisťuje neschopnost rozvoje starého režimu do perspektivně zaměřených úvah o elitách, které nejsou natolik uvězněny ve staré struktuře, aby je lákalo využití jejich výhod tím, že by se klidně spokojili s její přeměnou. Dokazuje, že aparátníci a byrokrati racionálně předvídali

dokonce větší prospěch za nového systému majetkových práv, směrem přes živelné privatizace, udržení a zmodernizování výhod druhé ekonomiky a získání vlastních mimořádných důchodů. Jeho tvrzení má zřejmé kořeny v práci maďarských vědců jako Eleméra Hankinsse, který hovořil o vzniku "nové velkoburžoazie". Tím, že tyto články bourají obrazy monopolistických stranicko-státních systémů a předkládají vysvětlení na základě všeobecnějšího kursu "zájmů", přispívají k opětnému sjednocení jazyka (a politické vědy). Avšak - jako v případě mnohých sugestivních kapitol v tomto svazku - musíme schopnost vysvětlení jevů, překračujících hranice relativně pluralistického maďarského případu, spíše pečlivě hodnotit jako inspiraci pro další přemýšlení, než přijímat.

Daniel R. Abassi, Stanford University

D. B. Dorděvič: O religiji i ateizmu: prispěvky k sociologii náboženství

Niš-Bělehrad, Gradina - Stručna knjiga 1990, 254 s.

Sociologie náboženství je relativně nová, avšak ne příliš mladá věda, respektive sociologická disciplína. Její počátky jsou spojovány s Marxem, její konsolidace s klasiky sociologického myšlení - Durkheimem a Weberem. K jejímu významnějšímu rozvoji jako moderní teoreticko-empirické vědecké disciplíny v nejrůznějších směrech však dochází v několika posledních desetiletích, především od 2. světové války.

Mezi typické představitele současné nemarxistické, resp. postmarxistické jugoslávské sociologie náboženství patří nišský sociolog D. Dorděvič. Je příslušníkem mladší střední generace sociologů, již několik let úspěšně kombinuje teoretická východiska a hypotézy o fenoménech náboženství a ateismu s rozsáhlými a hlubokými empirickými šetřeními.

Ve své poslední významnější publikaci - *O náboženství a ateizmu* - rozebírá D. Dorděvič v rámci uvedeného obecného tématu mnohé zásadní a aktuální sociologicko-náboženské problémy spolu s jejich širšími teoretickými a filozofickými souvislostmi, které

jsou do celého sociologického kontextu umně implantovány. Výsledky autorovy snahy jednoznačně svědčí o tom, že neustrnul na pouhé empirické, teoreticky nepodložené, popisné a kvantitativní sociografické rovině.

V první kapitole - *Kritické sledování ateismu* - se autor nejdříve zabývá základními charakteristikami ateismu, poté rozvádí kritickou analýzu "vědeckého" ateismu, ateistické výchovy a vzdělávání. Ihned v těchto úvodních textech se projevuje podstata Dorděvičova postmarxistického přístupu. Autor zde podává pokus o nové zhodnocení marxistického ateismu s tím, že vychází z autentického Marxe, tedy z autentického marxismu jako z komplexu idejí, který není definitivně ukončen a uzavřen.

Z nejvýznamnějších postřehů a úvah, obsažených v 1. kapitole, je možné vybrat úvahy na téma vztahu víry/něvíry. Autor rozvádí skutečnost, že stejně jako akt víry, tak akt něvíry je v podstatě tajemstvím a záhadou. Přitom záhada víry je často a z nejrůznějších možných úhlů rozebírána v rámci mnoha vědních disciplín, jako např. psychologie, historie, filozofie, sociologie... Jinak je tomu však se zkoumáním tajemství něvíry jako metafyzického aktu a především ateismu jako psychického a společenského faktu. Tyto otázky se prakticky vůbec nestávají předmě-